

WANDA STEC
Uniwersytet Gdański
ORCID 0000-0003-2530-2489

DOI: 10.4467/12311960MN.25.046.22733

Pozytywne wartościowanie w nazwach roślin leczniczych

Positive value judgments in the names of medicinal plants

Summary

Various naming motifs are used in the linguistic nomination of medicinal plants. A relatively large proportion of botanical names are value-laden. The attribution of specific values – positive or negative – to plants in their nominations is linked to the way people perceive them. The value connotations in botanical nomenclature can have a more or less rational justification. The evaluation conveyed in the names may be based on the physical properties of the plants, their usefulness, primarily in medicinal terms, but also their harmfulness to humans, their aesthetic qualities, etc. Attributing value judgments may also have an irrational basis, a cultural background, a religious background, attributed links to mythology. Legends and aethiological accounts serve to explain the origin of such names, particularly relating to the now disappearing dialect naming of plants. The topic is presented on the examples of binominal official names of medicinal plant species in Polish and their selected folk names, characterised by value judgements and evoking different associations in language users. The author also addresses the issue of positive values in Latin botanical nomenclature, which in many cases serves as a prototype for names created in national languages.

Słowa kluczowe: nazwy roślin leczniczych, nominacja językowa, wartościowanie, ziołarstwo i ziołolecznictwo.

Keywords: medicinal plant names, linguistic nomination, value judgments, herbalism and herbal medicine.

Nazwy mogą być nadawane roślinom na podstawie różnych kryteriów, mających charakter obiektywny albo subiektywny. Obiektywne motywy nazewnicze są rzeczowe, bazują na faktach pozajęzykowych, takich jak cechy morfologiczne roślin (cechy budowy) odczuwane za pomocą zmysłów¹, właściwości wzrostu i rozwoju, miejsce występowania (siedlisko), pochodzenie geograficzne, sposób i zakres wykorzystania (lecznicze, pozalecnicze) i in. Motywy mające charakter subiektywny zawierają czynnik emocjonalny lub ekspresywny, mogą bazować na ocenie, skojarzeniach, wyobrażeniach czy mitach. Niezależnie jednak od motywu, proces nominacji językowej nosi odcień indywidualny, wskazujący na to, jak osoba nadająca nazwę postrzega daną roślinę i co chce w jej nazwie utrwalić. Motywacja nazewnicza jest wyrażana także w sposób uogólniony, którego podstawą może być wartościowanie – jako określenie danej rośliny pozytywne (mlioratywne) albo negatywne (pejoratywne) – najczęściej sugerowane, znacznie rzadziej bezpośrednio.

W artykule zostanie przedstawione zjawisko wartościowania w nominacji językowej roślin o przeznaczeniu leczniczym. Temat będzie zaprezentowany na przykładzie nazewnictwa wybranych gatunków roślin w języku polskim, zarówno binominalnych nazw nomenklaturowych, jak i mian ludowych (w większości gwarowych), które są nacechowane wartościująco i wywołują różne skojarzenia u użytkowników polszczyzny². Mająca międzynarodowy zasięg i uniwersalny charakter łacińska nomenklatura naukowa w wielu wypadkach służy jako semantyczny pierwowzór dla nazw wernakularnych³. Ona rów-

¹ Warto nadmienić, iż zdaniem części badaczy wrażenia, jakie odczuwamy za pomocą narządów zmysłów, a więc barwa, zapach, smak, dotyk czy dźwięk, mają subiektywny charakter – powstają bowiem w ludzkiej świadomości w sposób indywidualny, a zakres odbioru bodźców przez receptory zmysłów i będące jego konsekwencją odczucia mogą być uwarunkowane różnicami osobniczymi lub kulturowymi.

² Nazwy gatunków roślin leczniczych, użyte w charakterze przykładów, zostały wyekscerpowane z ujętych w przypisach i bibliografii opracowań z zakresu językoznawstwa, a także botaniki, zielarstwa i ziołolecznictwa. Podstawowe źródła nazw ludowych (gwarowych): G. Bobrowicz, *Słownik Polskiego Języka Przyrodniczego* (projekt autorski) [online] <http://bobrowicz.eu/pl/sownik-przyrodniczy/> [dostęp: 28.11.2024]; J. Waniakowa, *Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim*, Kraków 2012; K. Pastusiak, *Pogranicze polsko-białorusko-ukraińskie w świetle danych językowych i etnograficznych na podstawie nazw roślin*, Warszawa 2007; M. Kujawska [et al.], *Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludowych. Słownik Adama Fischera*, Wrocław 2016. W celu właściwej identyfikacji roślin, po mianach ludowych każdorazowo podawane są binominalne polskie nazwy gatunków oraz (w nawiasie i kursywą, wraz z podaniem w formie skrótowej nazwiska autora nazwy) – łacińskie nazwy systematyczne.

³ Chodzi o nazwy w wielu językach narodowych, w tym polskie. Jest ona „dla języka polskiego łącznikiem na tym polu z innymi językami naturalnymi, które – podob-

niez może być nacechowana wartościująco, dlatego też analizie zostaną poddane wybrane łacińskie nazwy systematyczne.

Wartościowanie odgrywa niezwykle ważną rolę w naszym życiu i ma charakter znaczeniowy, bowiem „przenika wszystkie procesy poznawcze człowieka i całe jego myślenie”⁴. Zgodnie z definicją słownikową **wartość** w interesującym nas znaczeniu to „cecha tego, co jest dobre pod jakimś względem, przypisywana rzeczom np. ze względu na ich użyteczność lub możliwość wywoływania pozytywnych uczuć”⁵, także: „zestaw cech uznawanych za dobre, będących wzorem postępowania, godnych urzeczywistnienia”. **Wartościować** zaś oznacza: „określać, rozpoznawać wartość czegoś, formułować sądy oceniające coś”⁶. Stąd mówimy, że coś podlega wartościowaniu, czyli ocenie, osądowi wartościującemu, stwierdzeniu, czy coś jest wartościowe, posiada wartość, a jeśli tak, to jaką.

Wartości umożliwiają ludziom dokonywanie świadomych wyborów zgodnie z wyznawanymi przekonaniem i zasadami, a w efekcie – akceptację albo odrzucenie. Są analizowane pod różnym kątem przez językoznawców, filozofów⁷, psychologów. Istnieją różne teorie, koncepcje oraz rozumienie wartości, a także wynikające z nich typologie i klasyfikacje⁸. Do tematu, podjętego w niniejszym artykule, odnoszą się jednak tylko wybrane kategorie wartości, których podstawą są środki językowe użyte w nominacji językowej roślin.

Wszelkie definicje wartości i wartościowania są nieodłącznie związane z pojęciami dobra i zła, a także sposobem ich postrzegania i przekazywania w języku przez jego użytkowników. Wartości wyrażane za pomocą środków językowych (leksykalnych, słowotwórczych, stylistycznych) mogą być pozytywne albo negatywne. Mogą też nie być wyrażone – w takim wypadku słowa nie zawierają i nie suponują

---

nie jak polski – dysponują wobec łaciny systemami własnych odpowiedników nazewnictwa. Łacińska nomenklatura naukowa, na zasadzie szczególnego rodzaju tertium comparationis, stanowi płaszczyznę, dzięki której mogą być dokonywane ściśle porównania językowe i rzeczowe między różnymi językami naturalnymi, nawet odległymi genetycznie”. K. Handke, *Polskie nazewnictwo botaniczne oczami językoznawcy* [w:] eadem, *Rozważania i analizy językoznawcze*, Warszawa 1997, s. 182.

⁴ T.P. Krzeszowski, *Aksjologiczne aspekty semantyki językowej*, Toruń 1999, s. 15.

⁵ S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*, Warszawa 2004 (wersja 1.0 CD).

⁶ Ibidem (wersja 1.0 CD).

⁷ Badanie natury wartości, formułowanie norm i określanie kryteriów wartościowania leżą w polu zainteresowania aksjologii.

⁸ Zob. więcej nt. hierarchii aksjologicznych w: J. Puzynina, *Język wartości*, Warszawa 1992, s. 29–43.

żadnej oceny, są pod tym względem neutralne. Wartościowanie jest metodą oceny i osądu rzeczywistości pozajęzykowej według systemu wartości uznawanego przez daną społeczność językowo-kulturową. Przypisywanie pewnym obiektom istniejącym faktom, rzeczom, osobom bądź zachowaniom określonych wartości jest nierozdzielnie związane z tym, jak człowiek odbiera otaczający go świat. W przypadku nazewnictwa botanicznego nośnikami wartości są rośliny lecznicze, zaś wykładnikiem wartościowania – nadawane tym roślinom nazwy. Wartości są zawarte w nazwach i za ich pomocą przekazywane, jednak nazwy najczęściej tylko implikują wartościowanie, nie komunikując go bezpośrednio. Z wartościami i wartościowaniem nieodłącznie wiąże się pojęcie **językowego obrazu świata**, czyli tego, w jaki sposób w języku i jego wytworach odzwierciedlana i klasyfikowana jest otaczająca nas rzeczywistość, jak jest interpretowana przez ludzi – wartości stanowią bowiem jego nieodłączną część, ułatwiając konceptualizację i kategoryzację⁹.

W nominacji językowej roślin o przeznaczeniu leczniczym przeważa wartościowanie pozytywne¹⁰. Wartościowanie negatywne jest charakterystyczne dla nazw przedstawicieli gatunków mających działanie toksyczne i wyraża się w ostrzeganiu przed ich trującymi właściwościami, także poprzez deprecjację. Takie miana zazwyczaj implikują ocenę pejoratywną, odznaczają się nacechowaniem ekspresywnym, niekiedy są bardzo sugestywne¹¹. Niemniej nazwy znacznej

⁹ Szerzej o tym: J. Bartmiński, *Miejsce wartości w językowym obrazie świata* [w:] J. Bartmiński (red.), *Język w kręgu wartości*, Lublin 2003, s. 63 i n.

¹⁰ Taki uogólniony wniosek wynika z wieloletnich badań nazewnictwa roślin o przeznaczeniu leczniczym funkcjonującego w kilku językach (łacińskim, polskim, rosyjskim, w węższym zakresie również ukraińskim), prowadzonych przez autorkę niniejszego artykułu. Mimo braku danych statystycznych, których uzyskanie byłoby trudnym zadaniem ze względu na olbrzymią wręcz liczbę mian gwarowych, można się pokusić o taką hipotezę.

¹¹ Pod względem semantycznym nazwy botaniczne odznaczające się negatywnym wartościowaniem mogą odzwierciedlać różne potencjalne sytuacje i zagrożenia, np.: 1) wskazywać na zgubne skutki działania rośliny, w tym obrazować objawy zatrucia po jej spożyciu (**blekot** pospolity, **ciemniernik** biały, ludowe miana lulka czarnego – **szalej**, **szaleniec**, **szalony mak**, **blekot**, **lulek jadowity**, **trupie ziele**, a także wspomnianego bledu pospolitego – **szaleń**, **mordownik**, psia pietruszka); 2) odnosić się do zwierząt uznawanych przez ludzi za groźne, poprzez zawarcie w nazwie rośliny specyficznego „zwierzęcego” kodu, często w postaci przymiotnika (wawrzynek **wilczełyko**, pokrzyk **wilcza jagoda** i jego ludowe miana – **wilcza wiśnia**, **psia wiśnia**, wisielec; także wymieniona powyżej gwarowa nazwa bledu pospolitego – **psia pietruszka**); 3) bezpośrednio nawiązywać do toksycznych właściwości rośliny bądź do śmierci (*Daphne mezereum* L., tojad **mordownik**); 4) nieść informacje o zagrożeniu, przestrożę przed kontaktem z rośliną, także w postaci skojarzeń ze zwierzętami potencjalnie niebezpiecznymi (ludowe nazwy bielunia dziędzierzawy – **bieluń jadowity**, **diabelskie ziele**, **czarcie ziele**,

części roślin leczniczych uznawanych jednocześnie za trujące charakteryzuje odmienna motywacja semantyczna, która nie wskazuje na toksyczność, lecz na inne cechy dystynktywne¹².

Pozytywne konotacje wywołują nazwy, motywowane ujmującym wyglądem rośliny, która do tego może przypominać różne przedmioty (w tym rośliny i zwierzęta) dobrze kojarzone przez użytkowników języka. Takie wartościowanie można byłoby określić jako **estetyczne**, ponieważ w nazwach zostały utrwalone wyobrażenia ludzi o tym, co jest piękne, miłe, wywołuje przeżycia estetyczne, a więc w nominacji językowej wzięto pod uwagę cechy morfologiczne rośliny wpływające na odbiór i ocenę w tym zakresie. Według klasyfikacji elementów wartościujących zaproponowanej przez Halinę Pelcową w odniesieniu do gwarowego obrazu świata roślinnego byłoby to wyrażenie w nazwie oceny ze względu na „wygląd i urodę, w tym wielkość, kolor, kształt nie tylko kwiatów, ale też liści, a nawet całej rośliny”¹³. Z językowego punktu widzenia wzmocnienie i pozytywne zabarwienie emocjonalne tego typu nazwy otrzymują dzięki **formie gramatycznej zdrobnień**. Często mają one charakter metafor, ponieważ w znacznej części są zbudowane na podobieństwie roślin lub ich organów do zwierząt (lub części ich ciała), przedmiotów, innych roślin itp.

Urokliwy wygląd rośliny znalazł odbicie w polskim nazewnictwie znajdującego się obecnie pod ścisłą ochroną gatunkową **miłka wiosennego** (*Adonis vernalis* L.)¹⁴, przy czym zarówno w członie rodza-

durna rzepa czy szczwołu plamistego: **psia pietruszka**, **szaleń plamisty**, **boligłówka**, **cykuta** – w tym wypadku negatywny przekaz niesie także człon rodzajowy w nazwie systematycznej szczwołu *Conium maculatum* L.). Tego typu motywacje nazewnicze występują znacznie częściej w mianownictwie ludowym niż w oficjalnej nomenklaturze botanicznej, przy czym ludowe (gwarowe) nazwy jednego gatunku rośliny mogą odzwierciedlać różne negatywne skutki jej oddziaływania na człowieka.

¹²O czym będzie mowa i zostaną podane przykłady w dalszej części artykułu.

¹³Zob. H. Pelcowa, *Nazwy roślin w świadomości językowej ludności wiejskiej* [w:] A. Dąbrowska, I. Kamińska-Szmaj (red.), *Język a Kultura*, t. 16 *Świat roślin w języku i kulturze*, Wrocław 2001, s. 108. Pozostałe dwa kryteria wartościujące, ujmowane w nominacji językowej roślin to, zdaniem Pelcowej, 1) „miejsce występowania i charakter użytkowy” oraz 2) „właściwości lecznicze” – op. cit., s. 107–109.

¹⁴Rośliny gatunku podanego w tekście jako przykład (miłek wiosenny) mają kwiaty żółtawożółte, zaś czerwona barwa płatków korony charakteryzuje kwiaty innych gatunków, jakimi są miłek jesienny (*Adonis annua* L.) i miłek letni (*Adonis aestivalis* L.). Niemniej *Adonis* L. jest nazwą systematyczną rodzaju miłek, obejmującego ponad 30 gatunków, w tym miłka wiosennego, który jako jedyny spośród przedstawicieli rodzaju został dopuszczony do wykorzystania w medycynie konwencjonalnej w Polsce (do produkcji leków homeopatycznych) – zob. tab. 1 w: B. Bacler-Żbikowska, A. Stebel, *Katalog roślin leczniczych aktualnie dopuszczonych do stosowania w medycynie konwencjonalnej w Polsce: różnorodność gatunkowa, pochodzenie, zastosowanie, problemy zrównoważonego pozyskiwania i ochrona*, Katowice 2023, s. 17.

jowym **miłek**, jak i w mianach gwarowych, takich jak: **miłek pączek (pęczek) żółty** czy **kochanek**¹⁵. Przyjemnym w dotyku owłosieniem łodygi i liści, a także koszyczków kwiatowych ukwapu dwupiennego (*Antennaria dioica* (L.) Gaertn.) motywowane są jego metaforyczne określenia w gwarach – **kocanka, kocanki, kocie łapki**. Na podobne cechy morfologiczne wskazują nazwy pokrytych srebrzystymi włoskami **kocanek** piaszkowych (*Helichrysum arenarium* (L.) Moench): **kocanka, kocanek, kociełapki, kotki, bazie** i wyrażające dobre emocje miano **radostka**. **Kocanka** i **mysiłapki** to ludowe określenia pokrytej wełnistym filcem szaroty błotnej (*Gnaphalium uliginosum* L.). Roślina owa została także obdarzona pozytywnie nacechowanymi nazwami: **pszeniczka Matki Boskiej** i **pszeniczka Najświętszej Maryi Panny**, mającymi wydźwięk religijny. Podstawę utworzenia nazwy **kocanka** i jej podobnych stanowi pieszczotliwa nazwa kota, zaś cechą morfologiczną wspólną dla przedstawicieli gatunków tak określanych – owłosienie (łodyg, liści, kwiatostanów), odczuwane jako przyjemna w dotyku miękkość i puszystość. Przelot pospolity (*Anthyllis vulneraria* L.) ze względu na silne opuszenie, zwłaszcza kielichów kwiatowych¹⁶, zyskał miło brzmiące dla ucha nazwy ludowe, takie jak: **kosmaczek, owieczki**. Epitet gatunkowy **kosmaczek** w oficjalnej nazwie jastrzębca **kosmaczka** (*Hieracium pilosella* L., syn. *Pilosella officinarum* Vaill.) mimowolnie kojarzy się z czymś, co jest kosmate lub pokryte meszkiem, a taki właśnie wygląd ma ta gwiazdkowato owłosiona roślina, z pokrytą kutnerem łodygą, w gwarach określana jako: **niedośpiątek, mysze uszka, pyszne uszko** czy **boży mech**.

Oryginalny kształt kwiatów, przypominających różne przedmioty, może przywoływać skojarzenia wzrokowe, które znajdują odzwierciedlenie w nominacji językowej. Tego typu asocjacje legły u podstaw mianownictwa **ostróżeczki** polnej (*Consolida regalis* S.F. Gray, syn. *Delphinium consolida* L.) – zarówno nazwy rodzajowej **ostróżeczka**, mającej formę zdrobnienia, jak i mian ludowych typu: **ostróżka (ostróżki)**,

¹⁵ **Kochanek** to określenie nawiązujące do łacińskiej nazwy rodzajowej *Adonis*, wywodzonej z mitologii greckiej od postaci urodziwego młodzieńca Adonisa, w którym kochała się Afrodyta i który to na rozkaz Aresa został zabity na polowaniu. Zrozpaczona bogini miłości zamieniła krople jego krwi w przepiękny wiosenny kwiat – por.: M. Rejewski, *Nazwy roślin*, Toruń 2016, s. 6; J. Kreiner, *Słownik etymologiczny łacińskich nazw i terminów używanych w biologii oraz medycynie*, Wrocław-Kraków 1960, s. 4; J. Parandowski, *Mitologia. Wierzenia i podania Greków i Rzymian*, Warszawa 1982, s. 52, 64). W tym wypadku mamy do czynienia z przenikaniem się kultur i języków – w ludowym polskim nazewnictwie możemy odnaleźć elementy mitów greckich.

¹⁶ A. Rumińska, A. Ozarowski (red.), *Leksykon roślin leczniczych*, Warszawa 1990, s. 403.

srocza (sroczi), koziołki, pantofelki, koniki, sikorka, sroczę łapki, rogulki. Z powodu sierpowato wygiętych owoców, przywołujących na pamięć paznokcie, nagietek lekarski (*Calendula officinalis* L.) nazywany bywa **pazurkami, nagietkami, paznokietkami.** Babka lancetowata (*Plantago lanceolata* L.) przez użytkowników gwar została obdarzona licznymi zdrobniałymi określeniami, które nawiązują do kształtu jej liści, takimi jak: **języczki (polne, gęsie, psie, barankowe), (babski) jęczeczek, ozorki (łozorki), kopiczka (kopiczki), biczki.** Ze względu na pokrój rośliny i nietypowy wygląd kolbowatych kwiatostanów tatarak zwyczajny (*Acorus calamus* L.) zyskał gwarowe określenia: **panienka, lalka, panny na/w rzece, panny rzeczne.** Oryginalne zabarwienie kwiatów świetlika łąkowego (*Euphrasia officinalis* L.), wyróżniających się na tle zieleni łąk i pastwisk, wpłynęło na to, że nosi on metaforyczne ludowe miana takie jak: **świeczki, świecznik czy ptasie (ptasze) oczka**¹⁷.

Specyficzny kształt owoców tasznika pospolitego (*Capsella bursa-pastoris* (L.) Medik.), które do złudzenia przypominają dawną sakiewkę pasterską, stał się czynnikiem motywującym w jego łacińskiej nazwie systematycznej¹⁸. Do tego samego modelu nazewnictwa można odnieść mające charakter zdrobnień ludowe miana przedstawicieli tego gatunku, takie jak: **tobołki, tobołki pastusze (pasterskie), sumki, sumki pastusze, kaletka, kaletki, kaletka pasterska, torebki Matki Boskiej, sercowa torebka, pasterska (pastusza) torebka.** Owocująca roślina może wywoływać także inne pozytywne skojarzenia, stąd ludowe lub potoczne miana tasznika: **serduszka (serduszko), serduszko-wiec, chlebki, serki, chlebek świętojański, Boży chlebek, kaszka czy pastusze ziółko**¹⁹. Niebieskofioletowa barwa koszyczków kwiatowych chabry **białotka** (*Centaurea cyanus* L.) stała się przyczyną nadania mu takich urokliwych ludowych określeń jak: **chaberek, chabrek, modrak, modrokwiat, modrzyk, modrzeńczyk, barwiczka, białatki, błękitny kwiat, farbiczka.**

¹⁷ Ostatnia z nazw wyjaśniana jest następująco: „żółta plamka na dolnej części kwiatostanu przypomina ptasie oko”. A. Wierzbicka, *Ptasi świat utrwalony w fitonimach*, „Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies” 2021, nr 8, s. 7.

¹⁸ Łac. *Capsella* jest zdrobniałą formą rzeczownika *capsa* ‘worek, torba’, zaś epitet gatunkowy *bursa-pastoris* to dosłownie ‘torba pasterza’. W tym wypadku motywacja w członach rodzajowym i gatunkowym nazwy łacińskiej jest podobna – zob. M. Rejewski, *Pochodzenie łacińskich nazw roślin polskich. Przewodnik botaniczny*, Warszawa 1996, s. 43.

¹⁹ O tych i innych jakże interesujących nazwach tasznika pospolitego, będącego wartościową rośliną leczniczą, pisze Błażej Osowski w artykule pt. *Podwórkowa przekąska. Gwarowe i potoczne nazwy tasznika pospolitego*, „Poradnik Językowy” 2022, nr 2, s. 103–112.

Mające pozytywny wydźwięk zdrobnienia występują także w oficjalnym nazewnictwie nomenklaturowym gatunków roślin leczniczych – najczęściej w członach rodzajowych nazw. Trudno oprzeć się miłemu wrażeniu słysząc tak sympatyczne nazwy, jak: **kocimiętka** (kocimiętka właściwa, *Nepeta cataria* L.), **czarnuszka** (czarnuszka siewna, *Nigella sativa* L.), **lebiodka** (lebiodka pospolita, *Origanum vulgare* L.), **szczawik** (szczawik zajęczy, *Oxalis acetosella* L.)²⁰, **kokoryczka** (kokoryczka wielokwiatowa, *Polygonatum multiflorum* (L.) All. i kokoryczka wonna, *Polygonatum odoratum* (Mill) Druce.)²¹, **bluszczyk kurdybanek**²² (*Glechoma hederacea* L.) czy **wiesiołek** (wiesiołek dwuletni, *Oenothera biennis* L.). Nazwa rodzajowa **wiesiołek** jest nacechowana pozytywnie także z tego powodu, że została utworzona od podstawy ‘weselić’, a więc „wywoływać w kimś radość; cieszyć, radować”²³ i jak argumentuje Izabela Kępka, ma ona związek z ‘wesołkiem’, czyli rzeczownikiem określającym człowieka „o wesołym usposobieniu”²⁴, który „jeszcze w XVI w. miał postać wiesiołek”, po czym uległ stwardnieniu (do: wesołek), zaś „rzeczownik wiesiołek nazywający roślinę [...] zachował postać starą, niestwardniałą”²⁵.

Religią dominującą w naszym kręgu kulturowym jest chrześcijaństwo. W związku z tym, naturalnym wydaje się, że pozytywnym wartościowaniem odznaczają się nazwy roślin leczniczych zawierające odniesienia do religii i świętości (jako sacrum), Boga, Matki Bożej, świętych chrześcijańskich. Motywy semantyczne konotujące wartości religijne często mają związek z innymi czynnikami nazewniczymi, takimi jak: cechy budowy roślin, ich zastosowanie, czas zbioru surowca zielarskiego przypadający w okresie świąt kościelnych i obchodów dni świętych chrześcijańskich, a także z czynnikami uwarunkowanymi kulturowo, w tym nawiązującymi do legend chrześcijańskich i wierzeń pogańskich. Tego typu modele nominacji językowej są specyficzne przede wszystkim dla mianownictwa ludowego i potocznego. Spośród

²⁰ Pozytywnie wartościowane są także miana ludowe, np. **zajęcza koniczynka**, **zajęcza rzepka**.

²¹ Miłe dla ucha, oparte na asocjacjach językowych nazwy kokoryczek w gwarach to m.in.: **krówka**, **babikrówka**, **kukuryczko**, **obuwik**, **trzewiczki**.

²² W tym wypadku zdrobnieniem jest także epitet gatunkowy **kurdybanek**, etymologicznie pochodzący od historyzmu ‘kurdyban’ i nadany ze względu na podobieństwo liści rośliny do zdobień wytłaczanych na kurdybanach.

²³ S. Dubisz, op. cit.

²⁴ Ibidem.

²⁵ I. Kępka, [273] *wesołek – wiesiołek*, [w:] E. Badyda, J. Ginter (red.), *Poradnia językowa, słucham... 2. Wybór odpowiedzi Telefonicznej Poradni Językowej Uniwersytetu Gdańskiego w pięćdziesięciolecie jej działalności (1973–2023)*, Gdańsk 2023, s. 163.

najbardziej charakterystycznych należałoby wymienić m.in. gwarowe nazwy: dziurawca zwyczajnego (*Hypericum perforatum* L.) – **Chrystowe słozki, Chrystusowe słozki, dzwonki Matki Bożej, dzwonki Panny Marii, Iwanowe (iwanowe) ziele, michałkowe ziele, krzyżowe ziele, krzyżowe drzewko, krzyżownik, świętojańskie ziele, ziele św. Jana, drzewo świętojańskie, krew (krewka) Matki Boskiej, krew Chrystusa, krewka, krewka Matki Boskiej, krew Jana**; Inicy pospolitej (*Linaria vulgaris* Mill.) – **pantofelki Matki Boskiej, Najświętszej Panny Ion, Boza (Boża, boża) trawka, bozy (boży, Boży) lenek, len (lenek) Matki Boskiej**; krwiściągu lekarskiego (*Sanguisorba officinalis* L.) – **baranki Najświętszej Panny (Maryi Panny), warkoczyk Najświętszej Panny Marii, różyczka Panny Maryi**; dziewanny wielkokwiatowej (*Verbascum densiflorum* Bertol.) i drobnokwiatowej (*Verbascum thapsus* L.) – **jabluska Najświętszej Marii Panny (Najświętszej Panienki), warkocze Matki Boskiej, warkocze (warkoczyki) Najświętszej Panienki**. Ludowymi nazwami takimi jak: **warkoczyk Najświętszej Panny Marii, warkoczyki Panny Maryi, baranki Najświętszej Panny** opatrzony został rzepik pospolity (*Agrimonia eupatoria* L.).

Bylica pospolita (*Artemisia vulgaris* L.) nazywana jest **świętojańskim zielem**²⁶, a ze względu na jej wartości lecznicze – **matką** (wszystkich) **ziół**. Bukwica lekarska (*Betonica officinalis* L.) zyskała miano **ziele anioła stróża**. Cykoria podróżnik (*Cichorium intybus* L.) w gwarach określana jest jako: **batożki (batogi) św. Piotra, batogi św. Jana, kwiat świętojański**. Wierzbówka kiprzyca (*Epilobium angustifolium* L.) Holub) znana jest pod nazwami: **ziele Matki Boskiej** lub **ziele Antoniny**, ale ma również inne pozytywnie nacechowane miana, niezwiązane z religią: **wesołek i wiesiołek**. Mięta pieprzowa (*Mentha x piperita* L.) nazywana jest **zиеlem Najświętszej Panienki**²⁷, **zиеlem św. Wawrzyńca, świętym zиеlem, dobrym zиеlem**²⁸. Pierwiosnek lekarski (*Primula veris* L.) to **klucze (kluczyki) św. Piotra, kluczyki niebieskie (niebiańskie), klucze do nieba. Bożym lub świętojańskim chlebem** określa się ślaz dziki (*Malva sylvestris* L.), choć ma on również inne pozytywnie odbierane określenia, typu: **guziczkowe ziele, serek, babie serki, gomółki**, które są motywowane specyficznym kształtem owoców i nasion. **Zиеlem św. Piotra** jest nazywany także wspomniany już wcześniej bluszcz

²⁶ Podobnie jak dziurawiec, cykoria podróżnik oraz kilka innych gatunków roślin leczniczych, bylica pospolita jest wykorzystywana w obrzędach nocy świętojańskiej (sobótki).

²⁷ Jest to kalka łacińskiego określenia *Herba Sanctae Mariae*.

²⁸ W tym wypadku jest to wartość pozytywna wyrażona bezpośrednio, za pomocą przymiotnika *dobry*.

kurdybanek. Podbiał pospolity (*Tussilago farfara* L.) został obdarzony nazwą **boże liczko (bożyliczko)**, zaś bodziszek cuchnący (*Geranium robertianum* L.) ma ludowe miana: **łaska boża, ziele łaski boskiej**. Gwarową nazwę gorczycznika pospolitego (*Barbarea vulgaris* W.T. Aiton) – **ziele św. Barbary** (podobnie jak miana: barbara, barbarka), można uznać za kalkę nazwy rodzajowej *Barbarea*, wywodzonej od imienia św. Barbary, ze względu na to, że roślina ta została jej poświęcona²⁹. Odwołanie do religii zawiera się w nazwie nomenklaturowej gatunku bylica **boże drzewko**, w języku ogólnopolskim określanym jako **boże drzewko** (*Artemisia abrotanum* L.).

Pozytywne wartościowanie nazw roślin leczniczych, u którego podstaw legła religia chrześcijańska, występuje również w łacińskiej nomenklaturze naukowej. Jako przykład można podać nazwę gatunku *Angelica archangelica* L., syn. *Archangelica officinalis* Hoffm. (arcydziałek litwor, syn. dziesiątka litwor). Członki *Angelica* i syn. *Archangelica* wywodzone są z łac. *angelus* ‘anioł’ i *archangelus* ‘archanioł’³⁰, i zostały nadane „od rzekomych czy rzeczywistych właściwości leczniczych objawionych ludziom przez anioła”³¹. Zgodnie z interpretacjami opartymi na wierzeniach ludowych roślinę miał przynieść ludziom jeden z archaniołów (Gabriel, Michał, Rafał/Rafael) po to, aby pomagała w cierpieniu i chroniła przed plagami³². Nazwa ma charakter metaforyczny i odznacza się pozytywnym wartościowaniem na tle religijnym, a jednocześnie konotuje wielką moc leczniczą korzeni arcydziałka, w naszym kręgu kulturowym uważanego za roślinę apotropaiczną³³. Pozytywnie nacechowane są również polskie nazwy **dziesiątka** i **arcydziałek**, niemniej ich motywacja semantyczna związana z przypisywaną tej roślinie niezwykłą siłą leczniczą uległa już zatarcia³⁴. Odniesienia do chrześcijaństwa występują także w ludowych mianach tej rośliny: **anielskie ziele, ziele św. Ducha, anielski (archangielski) korzeń, korzeń św. Ducha, arcydziesiątka kartuzów**.

²⁹ J. Kreiner, op. cit., s. 25; M. Rejewski, *Nazwy roślin*, s. 29.

³⁰ J. Kreiner, op. cit., s. 13, 17.

³¹ M. Rejewski, *Pochodzenie łacińskich nazw*, s. 25, 28.

³² Por. ciekawe interpretacje nazwy w: M. Romer, *Aromaterapia. Leksykon roślin leczniczych*, Wrocław 2009, s. 18; A. Czerni, *Zioła żywią, zioła leczą...*, Warszawa 1990, s. 37; J.A. Kozłowski [et al.], *Zioła z apteki natury*, Poznań 2007, s. 27.

³³ Zob. W. Stec, *Motywacje religijne w nazewnictwie roślin leczniczych na przykładzie nazw polskich i rosyjskich oraz łacińskiej nomenklatury botanicznej* [w:] M. Jaszczewska, T. Kopac (red.), *Wielkie religie świata w języku i kulturze: Chrześcijaństwo*, Gdańsk 2020, s. 106–107.

³⁴ Por. K. Pastusiak, op. cit., s. 162–163; A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1970, s. 112.

Innym przykładem pozytywnego wartościowania o charakterze religijnym, obecnego w łacińskiej nomenklaturze naukowej, jest nazwa gatunku bardzo wartościowej rośliny leczniczej *Silybum marianum* (L.) Gaertner (ostropest plamisty). Nazwa gatunkowa *marianum* wywodzi się od nazwy farmakopealnej *Carduus Mariae*. Towarzyszy jej legenda, mówiąca, że nazwa została nadana roślinie ze względu na białe plamki na jej liściach, które pojawiły się, gdy Matka Boża karmiła piersią Jezusa – krople mleka spadły wówczas na liście rośliny i zamieniły się w plamki. Być może dlatego ostropestowi przypisywano niegdyś „właściwości pobudzające laktację”³⁵. Odwołanie się w nazwie do świętej postaci jest, zdaniem Jacka Drobnika i Barbary Bacler, „skutkiem tego, że roślinę uważano za niezwykle dobroczynny lek o niemal cudownych właściwościach”³⁶. Motyw chrześcijański, w połączeniu z cechą morfologiczną rośliny³⁷ występuje również w gwarowych nazwach ostropestu, takich jak: **święty oset**, **oset Najświętszej Pani**, **oset Najświętszej Marii Panny**, **oset Marii**.

Wartościujące nazwy roślin leczniczych mogą być przejawem antropomorfizacji. W takim wypadku ocena przypisywana roślinie ma podłoże kulturowe i dotyczy człowieka, choć nie bezpośrednio. Przykładem antropomorficznych metaforycznych mian są potoczne i gwarowe określenia fiołka trójbarwnego (*Viola tricolor* L.) – **bratek** (**bratki**), **bratczyk**, **braciszki**, **brat z siostrą**, **człowieczek**, **macoszka**, **sierotka**, **sierotka trójbarwna**, **wdówki**. Źródeł takich uczłowiczających roślinę nazw badacze upatrują w legendach i wierzeniach, które nawiązują do relacji pokrewieństwa i powinowactwa lub do statusu społecznego poszczególnych członków rodziny – w zestawieniu z oryginalnym ubarwieniem kwiatów fiołka trójbarwnego³⁸. Warto nadmienić, że po zagłębieniu się w analizę wierzeń leżących u podstaw takiej nominacji, zwłaszcza przedchrześcijańskich, przekonanie o pozytywnych wartościach implikowanych przez te nazwy, szybko malleje. Pozytywne konotacje religijne, które nie budzą wątpliwości, ma ludowe miano fiołka trójbarwnego **kwiat (kwiatek) św. Trójcy**.

³⁵ J. Linford, *Ziola. Kieszonkowy przewodnik*, tłum. M. Pawlak, Bath (UK) 2009, s. 213.

³⁶ J. Drobnik, B. Bacler, *Pochodzenie tradycyjnych łacińskich nazw zielarskich surowców leczniczych*, cz. I, „Annales Academiae Medicae Silesiensis” 2005, t. 59, nr 3, s. 204.

³⁷ Ze względu na ostre kolce pokrywające brzegi liści i łuski okryw koszyczków kwiatowych, roślina może przypominać oset. Ta zbieżność cech morfologicznych legła u podstaw motywacji semantycznej polskiej nazwy rodzajowej ostropest.

³⁸ Zob. J. Szadura, *Zagadka bratka. Nazwa jako narzędzie językowego porządkowania świata*, „LingVaria” 2019, nr 14 (27), s. 203–215.

Zdrowie jest jedną z najważniejszych wartości społecznych, mającą charakter uniwersalny. Zatem nazwy, które zawierają w sobie elementy wskazujące na zastosowanie roślin w leczeniu, niosą pozytywne wartościowanie – reprezentują **wartości witalne (biologiczne)**, związane z życiem i śmiercią, z utrzymaniem dobrego stanu zdrowia, prawidłowym funkcjonowaniem organizmu. W oficjalnej nomenklaturze botanicznej to przede wszystkim epitety gatunkowe wyrażone przymiotnikami łac. *officinalis* = pol. **leczniczy, lekarski, apteczny**, ale również nazwy (zarówno rodzajowe jak i gatunkowe) odzwierciedlające chorobę albo narząd (układ), na który dobroczynny wpływ wywiera dana roślina³⁹. Jako przykład można przytoczyć nazewnictwo kilku gatunków roślin – nazwy systematyczne oraz odpowiadające im pod względem znaczeniowym nazwy wernakularne: 1) *Symphytum officinale* L., czyli **żywokost lekarski**, miana ludowe: **kosztywał, żywa-kość, ziwikość, zrost, zrostek, żywozrost, żywy gną (żywignat)**; 2) *Pulmonaria officinalis* L., czyli **miodunka plamista**⁴⁰, syn. **miodunka lekarska**, miana ludowe: **płucne (płucone) ziele, płucnik lekarski, płucnica, płucnik, suchotnik**; 3) *Aegopodium podagraria* L., czyli **podagrycznik** pospolity oraz 4) *Scrophularia nodosa* L., czyli **trędownik bulwiasty**, miana ludowe: **trędownik, trędownaciec**.

Łacińskie nazwy botaniczne, które nawiązują do leczniczych właściwości roślin lub wiążą się z leczeniem i ze stanem zdrowia – w sensie ogólnym, bez wskazania na konkretne schorzenia czy niedomagające narządy lub układy to m.in.: *Valeriana officinalis* L. (kozłek lekarski) – od łac. *valeo, valere* ‘być silnym, zdrowym’⁴¹; *Salvia officinalis* L. (szałwia lekarska) – od łac. *salvus* ‘zdrowy’ lub *salvo, salvere* ‘leczyć, ratować, zbawiać’⁴². Powyższe nazwy systematyczne odznaczają się pozytywnym wartościowaniem, do tego obydwa ich człony wskazują na ogólnoustrojowe działanie lecznicze. W tym wypadku wartości witalne są elementem znaczenia nazw botanicznych.

Ciekawe pod względem semantycznym są człony rodzajowe w nazwach żeń-szenia: łacińskiej – *Panax ginseng* C.A. Mey. oraz polskiej – **wszechlek** żeń-szeń. Mają one charakter ogólnowartościujący. Ła-

³⁹ Na potwierdzenie tego można byłoby znaleźć wiele przykładów, niemniej tak szczegółowa interpretacja nie jest przedmiotem niniejszego artykułu.

⁴⁰ W tym wypadku brak odpowiedniości znaczeniowej, ponieważ model nazewnictwa czy nazwy binominalnej tego gatunku w języku polskim jest inny.

⁴¹ Por.: J. Kreiner, op. cit., s. 226; M. Rejewski, *Nazwy roślin*, s. 232; M. Rejewski, *Pochodzenie łacińskich nazw*, s. 162.

⁴² Por.: J. Kreiner, op. cit., s. 188; M. Rejewski, *Pochodzenie łacińskich nazw*, s. 139; M.J. Kawałko, *Historie ziołowe*, Lublin 1986, s. 390.

cińska nazwa *Panax* wywodzi się od imienia Panakei (łac. *Panacei*) ‘wszystko leczącej’ lub ‘wszechleczącej’ – pochodzącej z rodziny lekarzy i będącej uosobieniem skutecznego leku bogini ziołolecznictwa, córki boga-lekarza Asklepiosa⁴³. Jej odpowiednik **wszechlek** w polskiej nazwie gatunku jest kalką, czyli wiernym odwzorowaniem nazwy łacińskiej i choć nie ma tła związanego z mitologią, to podobnie jak łacińska implikuje pozytywne wartościowanie.

Pozytywne konotacje budzą miana wskazujące na **wszechstronne działanie lecznicze roślin** bądź na **przypisywane roślinom właściwości magiczne, apotropaiczne**. Rośliną, której nazwa rodzajowa oraz liczne ludowe miana sugerują nadzwyczajne właściwości i nieograniczoną moc⁴⁴ jest **dziewięcsił** bezłodygowy (*Carlina acaulis* L.). Wartościujące są określenia metaforyczne (warianty nazwy) zawierające magiczną liczbę 9 (dziewięć)⁴⁵ w połączeniu z ‘siłą’ rośliny – **dziewięcsił (dziewięć sił), dziewięciosił, dziewosił, dziwosił**⁴⁶ albo bez komponentu ‘siła’ – **dziewięćziół, dziewięćżył, dziewięćciornik, dziewięćciornak**, jak również miana wskazujące na możliwość odstraszenia przez tę roślinę złych duchów – **czartopłoch (czartoproch), strzyżne (strzygoniowe) ziele** czy odczyniania uroków – **urocznik**, a także określenie **wielga moc**, sugerujące niezwykłą moc rośliny (szczególnie jej korzenia). Do wyrażającej apotropaiczne cechy liczby 9 odnoszą się także ludowe nazwy omanu wielkiego (*Inula helenium* L.) – **dziewięćsił, dziewosił**, oraz jedno z ludowych mian wspomnianego żywokostu lekarskiego (*Symphytum officinale* L.) – **dziewięćciosił**. Nadzwycy-

⁴³ Por. opisy w: W. Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa 1985, s. 825; A. Ożarowski, *Zarys historii lecznictwa empirycznego (cz.1)*, „Panacea” 2002, nr 1, s. 27; P. Grimal, *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej*, Wrocław 2008, s. 274.

⁴⁴ Zob. więcej na ten temat w: E. Hrycyna, *Dziewięćsił* [w:] J. Bartmiński (red.), *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 2 *Rośliny*, z. 4 *Zioła*, Lublin 2019, s. 129–131.

⁴⁵ Liczbie 9 (dziewięć) w polskiej oraz w innych słowiańskich kulturach ludowych przypisywano niezwykle cechy, o czym świadczy wiele przekazów. Dziewiątkę uważano za krotność trójki, z czego wynikały jej magiczne właściwości, stanowiące zwielokrotnienie mocy, dlatego też: „(dziewiątka i dwunastka) są powszechnie obecne w paramedycznych aspektach lecznictwa ludowego” – zob. M. Wójtowicz, *Semantyka wybranych liczb w kulturze ludowej mieszkańców wsi*, „Studia Wschodniosłowiańskie”, 2013, t. 13, s. 366. Słowianie mniemali, że zioła, którym nadawane są nazwy utworzone od liczby 9 mają niezwykle moce lecznicze i magiczne, równe mocy dziewięciu innych roślin – por.: E. Hrycyna, op. cit., s. 129–131; K. Waniakowa, op. cit., s. 144–145. Niekiedy przypisywano im jeszcze większe moce, twierdząc, że są ziołem uniwersalnym, swoistym panaceum leczącym wszelkie choroby – zob. В.Б. Колосова, *Числовые мотивы в этноботанике* [w:] М.В. Ахметова (red.), *Числа в системе культуры*, Москва 2012, s. 220–247.

⁴⁶ Spotyka się również formy nazwy: **dziewięsił, dziewiesił, dziewięsiół, dziewiosil** – por. K. Waniakowa, op. cit., s. 144–145.

czajnymi mocami rośliny motywowany jest człon rodzajowy w nazwie gatunku **wielosił błękitny** (*Polemonium caeruleum* L.) oraz gwarowe określenia – **stosił, wielesil**. Tego typu nazwy wskazują na przypisywane przedstawicielom danego gatunku cudotwórcze właściwości i wynikające z nich wielorakie zastosowanie lecznicze. Do magicznej liczby 9 nawiązuje również jedna z ludowych metaforycznych nazw dziewanny⁴⁷ – **ziele dziewięcioból**, sugerująca użycie surowca zielarskiego w leczeniu ‘dziewięciu bólów’.

Charakter apotropaiczny ma człon rodzajowy **przywrotnik** w polskiej nazwie gatunku przywrotnik pospolity (*Alchemilla vulgaris* L.). Nazwę nadano roślinie ze względu na panujące wśród Słowian przekonanie, że posiada ona magiczne właściwości, dzięki którym poprzez odpowiednie zaklęcia może przywracać to, co zostało utracone, np. mleko u krowy, miłość itp., a odwracać to, co jest złe, np. burze, grad⁴⁸. Ludowe miana, takie jak: **przywrotek, nawrotek, nawrot, nawrotnik** odznaczają się podobną motywacją wskazującą na nadzwyczajne cechy i wynikające z nich wykorzystanie surowca zielarskiego. Wartościujący charakter nazw lubczyku lekarskiego (*Levisticum officinale* Koch.), takich jak: **lubczyk, lubiśnik lekarski czy miłosne ziele** wynika z przypisywanych tej roślinie właściwości magicznych, wielkiej mocy oraz rzekomych cech afrodyzjaku, lubczyk jest bowiem powszechnie, aczkolwiek niezasłużenie, uważany za roślinę apotropaiczną⁴⁹.

Interesująca sytuacja nazewnicza występuje w przypadku nominacji językowej **leczniczych gatunków trujących**, których ludowe miana mają postać zdrobnień, odnoszących się do czarującego wyglądu kwiatów rośliny, kształtem przypominających buciki. Jako przykład mogą posłużyć gwarowe określenia silnie toksycznego tojadu mocnego (*Aconitum napellus* L.) typu: **bernardynek, kapturek, kapturki niebieskie, trzewiczki, chodaczek, pantofelki, gołąbki**, a nawet mające odniesienia religijne – **pantofelki (trzewiczki) Matki Boskiej**⁵⁰. Jednocześnie zarówno człon rodzajowy **tojad**, epitet gatunkowy **mordownik** w nazwie synonimicznej (**tojad mordownik**), jak i niemała część ludowych mian, np.: **mordownik, mordecznik, morderz, morderznik, omiag, omieg**,

⁴⁷ Najprawdopodobniej odnosząca się do trzech gatunków dziewanny, wykorzystywanych w ziołolecznictwie – kutnerowatej, drobnokwiatowej i wielkokwiatowej.

⁴⁸ K. Pastusiak, op. cit., s. 274–275.

⁴⁹ Zob. W. Stec, ‘Mylące’ nazwy roślin leczniczych w języku polskim i rosyjskim, „Przegląd Rusycystyczny” 2014, t. 36, nr 2, s. 103–104.

⁵⁰ Nazwa wiąże się z apokryficzną legendą, mówiącą o tym, że kwiaty tojadu posłużyły „Matce Boskiej na pantofelki, gdyż w czasie ucieczki do Egiptu poraniła bose stopy”, za co w nagrodę „zyskały ciemnoszafirową barwę” – zob. I. Matławska, *Rośliny poświęcone świętemu i ich zastosowanie*, „Herbalism” 2022, t. 6, nr 1, s. 137.

toja, tojeś, tojeść czy wyjątkowo ekspresyjne określenie **ziele piekielne**, odznaczają się silnie negatywnym nacechowaniem, wskazując tym samym na niebezpieczeństwo, jakie stwarza nazwana tak roślina. Zatem w mianownictwie ludowym tojadu mocnego występują nazwy charakteryzujące się zarówno pozytywnym, jak i negatywnym wartościowaniem, w zależności od tego, co dla ludzi nadających te nazwy było ważne i jaki motyw posłużył do ich utworzenia.

W łacińskiej nomenklaturze botanicznej mogą występować epitety gatunkowe mające charakter wartościujący, które sugerują nadzwyczajne właściwości roślin. Takie metaforyczne epitety odznaczają się pozytywnym wartościowaniem i podkreślają wyjątkowość cech gatunkowych, zaś nazwana nimi roślina ma duże znaczenie, zazwyczaj pod względem leczniczym. Jako przykład można podać epitet **nobilis**, interpretowany jako ‘szlachetny, przedni, znakomity, znany’ – można tak mówić np. „o roślinie będącej znakomitym lekiem”⁵¹. Jego odpowiednikiem znaczeniowym w nazwach wernakularnych jest przymiotnik **szlachetny**, np. *Chamaemelum nobile* (L.) All., syn. *Anthemis nobilis* L. – syn. rumian **szlachetny** (rumian rzymski). Epitet gatunkowy **regalis** oznacza ‘królewski’ i wywodzi się od łac. *rex, regis* ‘król’⁵². Występuje on w łacińskiej nazwie ostróżeczki polnej – *Consolida regalis* S.F. Gray i w tym wypadku może odnosić się do efektywnych kwiatów rośliny. Epitet **regia** w łacińskiej nazwie orzecha włoskiego *Juglans regia* L. stanowi formę gramatyczną rodzaju żeńskiego przymiotnika **regius** ‘królewski, wspaniały’ – z łac. *rex, regis* ‘król’⁵³. Nazwa podkreśla duże znaczenie oraz szerokie wykorzystanie tej rozprzestrzenionej i pospolicie uprawianej od wieków rośliny. Innym epitetem gatunkowym, odznaczającym się pozytywnym nacechowaniem i wskazującym na nadzwyczajne właściwości obdarzonej nim rośliny, jest **basilicum**, pochodzący od gr. *basilikos* ‘królewski, wspaniały’⁵⁴. Epitet występuje w łacińskiej nazwie bazylii pospolitej – *Ocimum basilicum* L.

Warto również wspomnieć o pozytywnym wartościowaniu wyrażonym w sposób dość ogólnikowy w nazwie systematycznej lnu zwyczajnego – *Linum usitatissimum* L. Epitet gatunkowy **usitatissimus** to stopień najwyższy przymiotnika *usitatus* oznaczającego ‘przydatny, najbardziej użyteczny, potrzebny’ – od łac. *usito* ‘używam, użytkuję’⁵⁵.

⁵¹ Por. J. Kreiner, op. cit., s. 140; M. Rejewski, *Pochodzenie łacińskich nazw*, s. 113.

⁵² Por. M. Rejewski, *Nazwy roślin*, s. 190; J. Kreiner, op. cit., s. 182.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Por. J. Kreiner, op. cit., s. 26; M. Rejewski, *Nazwy roślin*, s. 30.

⁵⁵ M. Rejewski, *Nazwy roślin*, s. 232.

Taka nazwa ma charakter ogólnowartościujący w sensie pozytywnym, zatem przekazuje **wartości utylitarne**, które są zorientowane na zaspokajanie ludzkich potrzeb. W tym wypadku ocena jest cechą definicyjną. Choć w nazwie nie zostało sprecyzowane zastosowanie, to konotuje ona dużą użyteczność rośliny, co bezsprzecznie ma związek z jej określonymi właściwościami. Taka całościowa dobra ocena staje się zrozumiała i w pełni zasadna, jeśli uwzględnimy fakt, że epitet gatunkowy *usitatissimus* odnosi się do lnu, będącego jedną z najstarszych uprawianych roślin włóknistych, dającego ludziom nie tylko włókno i olej, ale również cenny surowiec leczniczy – siemię lniane.

Reasumując, należy podkreślić, że pozytywne wartościowanie dość często występuje w nominacji językowej roślin leczniczych, co wiąże się ze sposobem postrzegania przez ludzi roślinnego świata. Nazwy mające wydźwięk wartościujący wskazują na cechy fizyczne roślin, ich przydatność dla człowieka, walory estetyczne i in. Często mają postać metafor zbudowanych na podobieństwie nazywanych roślin do innych obiektów, które są dobrze odbierane przez daną społeczność językowo-kulturową – wówczas w nazwie ujawnia się pozytywne nastawienie nazywającego do desygnatu. Konotacje wartościujące w nazewnictwie botanicznym mają różne uzasadnienie, zaś ocena nie zawsze wyrażana jest bezpośrednio. Ocena pośrednia dokonywana za pomocą leksemów oceniających, opisowo-oceniających, gramatycznych form zdrobnień i in.⁵⁶, jest możliwa wówczas, gdy użytkownicy języka mają wspólny system wartości, ale również odpowiedni zasób wiedzy biologicznej, podobnie interpretują fakty pozajęzykowe, które znajdują odzwierciedlenie w nazwach roślin⁵⁷. Wartościowanie może mieć charakter bardziej lub mniej obiektywny, jego podłoże mogą stanowić uwarunkowania kulturowe, tło religijne, przypisywane związki z mitologią. Nazwy wartościujące są charakterystyczne przede wszystkim dla gwarowego nazewnictwa⁵⁸ roślin leczniczych, odznaczającego się znacznie większą ekspresywnością i obrazowością niż oficjalna nomenklatura botaniczna.

⁵⁶ Zob. U. Wieczorek, *Wartościowanie, perswazja, język*, Kraków 1999, s. 43–44.

⁵⁷ W innym wypadku nazwy roślin, mające charakter wartościujący, są dla ludzi niezrozumiałe.

⁵⁸ Co nie powinno dziwić, jako że: „wartościowanie świata istot żywych” jest „obce taksonomii naukowej” – zob. R. Tokarski, *Słownictwo jako interpretacja świata*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, Lublin 2010, s. 346. Niemniej jednak, jak wykazała powyższa analiza wybranego nazewnictwa roślin leczniczych, po zagłębieniu się w motywy nazewnictwa i konotacje, zarówno łacińskich nazw systematycznych, jak i polskich nazw nomenklaturowych, możemy dojść do wniosku, że wartościowanie jest obecne również w oficjalnej nomenklaturze botanicznej, aczkolwiek w zdecydowanie mniejszym zakresie niż w mianownictwie ludowym.

Bibliografia

- Bacler-Żbikowska B., Stebel A., *Katalog roślin leczniczych aktualnie dopuszczonych do stosowania w medycynie konwencjonalnej w Polsce: różnorodność gatunkowa, pochodzenie, zastosowanie, problemy zrównoważonego pozyskiwania i ochrona*, Śląski Uniwersytet Medyczny w Katowicach, Katowice 2023. DOI:10.47590/sum.9788375094718.
- Bartmiński J., *Miejsce wartości w językowym obrazie świata* [w:] J. Bartmiński (red.), *Język w kręgu wartości*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2003, s. 59–86.
- Bobrowicz G., *Słownik Polskiego Języka Przyrodniczego (projekt autorski)* [online] <http://bobrowicz.eu/pl/slownik-przyrodniczy/> [dostęp: 28.11.2024].
- Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1970.
- Czerni A., *Zioła żywią, zioła leczą...*, Wydawnictwo Watra, Warszawa 1990.
- Drobnik J., Bacler B., *Pochodzenie tradycyjnych łacińskich nazw zielarskich surowców leczniczych. Cz. I, „Annales Academiae Medicae Silesiensis” 2005, t. 59, nr 3, s. 198–208.*
- Dubisz S. (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*, Wydawnictwo Naukowe PWN SA, Warszawa 2004 (wersja 1.0 CD).
- Grimal P., *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2008.
- Handke K., *Polskie nazewnictwo botaniczne oczami językoznawcy* [w:] eadem, *Rozważania i analizy językoznawcze*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa 1997, s. 173–185.
- Hrycyna E., *Dziewięćsił*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 2 *Rośliny*, z. 4 *Zioła*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2019, s. 129–131.
- Kawałko M.J., *Historie ziołowe*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Lublin 1986.
- Kępką I., [273] *wesołek – wiesiołek* [w:] E. Badyda, J. Ginter (red.), *Poradnia językowa, słucham... 2. Wybór odpowiedzi Telefonicznej Poradni Językowej Uniwersytetu Gdańskiego w pięćdziesięciolecie jej działalności (1973–2023)*, Wydawnictwo UG, Gdańsk 2023, s. 163.
- Колосова В.Б., *Числовые мотивы в этноботанике* [w:] М.В. Ахметова (red.), *Числа в системе культуры*, РГГУ, Москва 2012, s. 220–247.
- Kopaliński W., *Słownik mitów i tradycji kultury*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1985.

- Kozłowski J.A. [et al.], *Zioła z apteki natury*, Publicat SA, Poznań 2007.
- Kreiner J., *Słownik etymologiczny łacińskich nazw i terminów używanych w biologii oraz medycynie*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, Wrocław; Kraków 1960.
- Krzyszowski T.P., *Aksjologiczne aspekty semantyki językowej*, Wydawnictwo UMK, Toruń 1999.
- Kujawska M. [et al.], *Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludowych. Słownik Adama Fischera*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław 2016.
- Linford J., *Zioła. Kieszonkowy przewodnik*, Wydawnictwo Parragon, Bath (UK) 2009.
- Matławska I., *Rośliny poświęcone świętym i ich zastosowanie*, „Herbalism” 2022, t. 6, nr 1, s. 130–142. DOI 10.12775/HERB.2020.013.
- Osowski B., *Podwórkowa przekąska. Gwarowe i potoczne nazwy tasnika pospolitego*, „Poradnik Językowy” 2022, nr 2, s. 103–112. DOI: 10.33896/PorJ.2022.2.6.
- Ożarowski A., *Zarys historii lecznictwa empirycznego (cz.1)*, „Pana-cea” 2002, nr 1, s. 23–27.
- Parandowski J., *Mitologia. Wierzenia i podania Greków i Rzymian*, Iskry, Warszawa 1982.
- Pastusiak K., *Pogranicze polsko-białorusko-ukraińskie w świetle danych językowych i etnograficznych na podstawie nazw roślin*, Instytut Sławistyki PAN (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy), Fundacja Sławistyczna, Warszawa 2007.
- Pelcowa H., *Nazwy roślin w świadomości językowej ludności wiejskiej*, [w:] A. Dąbrowska, I. Kamińska-Szmaj (red.), *Język a Kultura*, t. 16 *Świat roślin w języku i kulturze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2001, s. 99–116.
- Puzynina J., *Język wartości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992.
- Rejewski M., *Pochodzenie łacińskich nazw roślin polskich. Przewodnik botaniczny*, Książka i Wiedza, Warszawa 1996.
- Rejewski M., *Nazwy roślin*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2016.
- Romer M., *Aromaterapia. Leksykon roślin leczniczych*, MedPharm Polska, Wrocław 2009.
- Rumińska A., Ożarowski A. (red.), *Leksykon roślin leczniczych*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa 1990.
- Stec W., *‘Mylące’ nazwy roślin leczniczych w języku polskim i rosyjskim*, „Przegląd Rusycystyczny” 2014, t. 36, nr 2, s. 88–109.

- Stec W., *Motywacje religijne w nazewnictwie roślin leczniczych na przykładzie nazw polskich i rosyjskich oraz łacińskiej nomenklatury botanicznej* [w:] M. Jaszczewska, T. Kopac (red.), *Wielkie religie świata w języku i kulturze: Chrześcijaństwo*, Wydawnictwo UG, Gdańsk 2020.
- Szadura J., *Zagadka bratka. Nazwa jako narzędzie językowego porządkowania świata*, „LingVaria” 2019, nr 14 (27), s. 203–215. DOI: 10.12797/LV.14.2019.27.13.
- Tokarski R., *Słownictwo jako interpretacja świata* [w:] J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, wyd. 3, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2010, s. 343–370.
- Waniakowa J., *Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2012.
- Wieczorek U., *Wartościowanie, perswazja, język*, Księgarnia Akademicka, Kraków 1999.
- Wierzbicka A., *Ptasi świat utrwalony w fitonimach*, „Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies” 2021, nr 2 (8), s. 1–14. DOI: 10.31261/ZOOPHILOLOGICA.2021.08.11.
- Wójtowicz M., *Semantyka wybranych liczb w kulturze ludowej mieszkańców wsi*, „Studia Wschodniosłowiańskie” 2013, t. 13, s. 361–374.